

Anna Irasiak

Akademia im. Jana Długosza w Częstochowie

Społeczne i kulturowe aspekty funkcjonowania osób z niepełnosprawnością narządu słuchu

W niniejszym artykule chcę zaproponować odniesienie założeń koncepcji edukacji międzykulturowej do sytuacji edukacyjnej społeczności osób niesłyszących. Choć edukacja niesłyszących jest obszarem badań surdopedagogiki (będącej działem pedagogiki specjalnej), a sama społeczność głuchych zaliczana jest do kategorii osób z niepełnosprawnością, to jednak wyróżnia się spośród innych grup osób mających trudności w rozwoju i funkcjonowaniu społecznym, ponieważ w komunikacji między swoimi członkami wykorzystuje odrębny język od języka polskiego, jakim jest polski języki migowy (PJM). Język stanowi podstawowy czynnik wyposażenia kulturowo-społecznego, który zabezpiecza byt etniczny. Jest narzędziem komunikacji wewnątrzgrupowej oraz czynnikiem identyfikacji i zachowania tożsamości, a także elementem przekazywania dziedzictwa kulturowego z pokolenia na pokolenie (J. Nikitorowicz, 1995). Dlatego funkcjonowanie w obrębie innego środowiska językowego niż polszczyzna foniczna wymaga realizacji odrębnych założeń edukacyjnych, jakich upatruję na gruncie pedagogiki międzykulturowej.

Wielokulturowość – międzykulturowość – edukacja międzykulturowa

Pedagogika międzykulturowa jako dyscyplina naukowa zajmuje się zagadnieniami edukacji jednostek i grup zróżnicowanych pod względem kulturowym. Jej zadaniem jest refleksja teoretyczna nad kwestiami związanymi z różnorodnością kulturową, takimi jak: tożsamość kulturowa, pogranicze kulturowe, współwystępowanie grup kulturowych, migracje, polityka społeczna i oświatowa wobec mniejszości, a także wykorzystuje tę refleksję w praktyce edukacyjnej (P. Grzybowski, 2008). W ramach tej koncepcji pedagogicznej wyodrębnia się kluczowe pojęcia: wielokulturowość i międzykulturowość.

Wielokulturowość to współwystępowanie w tej samej przestrzeni fizycznej i społecznej jednostek lub grup społecznych o odmiennych kulturach (A. Rosół, 2007). Jest to postępujący obecnie proces społeczny, który wywołuje pilną potrzebę wypracowywania nowych strategii edukacyjnych oraz kształtowania odpowiednich kompetencji i postaw kulturowych. Wielokulturowość jest faktem, wobec czego międzykulturowość stanowi zadanie i wyzwanie edukacyjne (J. Nikitorowicz, 1999). Międzykulturowość stawia sobie za cel dialog między kulturami, znoszenie hierarchii kultur i wzbogacanie siebie przez kontakt z kulturami odmiennymi.

W tym kontekście edukacja międzykulturowa stanowi

[...] proces oświatowo-wychowawczy, którego celem jest kształtowanie rozumienia odmienności kulturowych – od subkultur we własnej społeczności począwszy aż po kultury odległych przestrzennie społeczeństw – oraz przygotowanie do dialogowych interakcji z przedstawicielami innych kultur. Prowadzić to ma drogą krytycznych refleksji, ku wzmocnieniu własnej tożsamości kulturowej (D. Markowska, 1990, s. 109).

Celem edukacji międzykulturowej jest wnikanie w istotę kultur, ich wzajemne porównywanie i odnoszenie względem siebie, co w konsekwencji powoduje wzmocnienie własnej tożsamości oraz kształtowanie umiejętności odpowiedzialnego tworzenia i modelowania własnej kultury, przy jednoczesnym nabywaniu postawy tolerancji i uznania dla innych kultur, kształtowanie potrzeby wychodzenia na pogranicze kulturowe, rozumiane jako obszar między centrami, w którym ma

miejsce nakładanie się kultur, a także wzbudzenie postawy ciekawości poznawczej, co pozwala na otwartość wobec świata i porozumiewanie się ludzi różnych ras, religii, narodowości i tradycji (J. Nikitorowicz, 1995). Jej rezultatem jest wzajemne postępujące wzbogacanie się kultur, także w sytuacji nierównorzędności otwarcia społeczności mniejszościowej na większość, i odwrotnie.

W ostatniej dekadzie edukacja wielokulturowa/międzykulturowa jest uważana za jedną z głównych światowych tendencji edukacyjnych (J. Niemiec, 1999). Jest dostrzegana w wielu środowiskach oświatowych, co potwierdzają liczne badania naukowe nad kulturową różnorodnością. Nazywana jest również „edukacją jutra” (T. Szkudlarek, 2003). Staje się zjawiskiem powszechnym, będąc wynikiem procesów migracji, uchodźstwa, łączenia rodzin, otwarcia granic itp. (J. Nikitorowicz, 2002). Jest efektem globalizacji, rozwoju cywilizacyjnego, zmian dokonujących się w systemie społeczno-ekonomicznym i kulturowym.

Edukacja wielokulturowa opiera się na wzajemnym wypracowywaniu relacji między kulturami przez członków różnych narodów, ale dotyczy również kształtowania właściwych postaw wobec kultur i subkultur w ramach danego społeczeństwa. W Polsce osoby z niepełnosprawnością narządu słuchu tworzą społeczność mającą zbiór cech, który pozwala na wyodrębnienie jej spośród obywateli naszego kraju. Społeczność ta tworzy własną, odrębną kulturę.

Społeczność Głuchych

Termin „społeczność Głuchych” (*deaf community*) został użyty po raz pierwszy przez C. Cronenberga we wstępie do pierwszego słownika amerykańskiego języka migowego (W.C. Stokoe, D.C. Casterline, C.G. Croneberg, 1976). W słowniku tym język migowy został opisany jako pełnowartościowy, spełniający kryteria definicyjne języka naturalnego, równoważny językom fonicznym, oraz stworzony przez osoby niesłyszące w celu zaspokojenia ich potrzeb komunikacyjnych i społecznych. Pojęcie to wskazuje na grupę ludzi żyjących w określonej przestrzeni, której członkowie mają wspólne cele i w wielu sytuacjach współpracują dla ich osiągnięcia. Członkiem takiej społeczności może być również osoba, która nie ma ubytku słuchu, lecz wspiera cele

tej grupy społecznej i współpracuje przy ich osiągnięciu (S. Gregory, G.M. Hartley, 1991). Do takich osób najczęściej należą *children of deaf adults* (CODA), czyli słyszące osoby, których co najmniej jeden rodzic jest głuchy.

Społeczności osób głuchych zaczęły tworzyć się około dwustu lat temu wraz z powstawaniem pierwszych szkół przeznaczonych dla głuchych dzieci. Właśnie w nich dzięki możliwości komunikacji we wspólnym w pełni zrozumiałym języku zaczęła kształtować się tożsamość społeczna głuchych uczniów, ich pewność siebie oraz poczucie przynależności do grupy osób mających takie same problemy i doświadczenia życiowe. Dzięki szkołom specjalnym możliwe stało się również utrzymywanie kontaktów towarzyskich wśród ich absolwentów, organizowanie czasu wolnego oraz zrzeszanie się w organizacje (społeczne, kulturalne, religijne, sportowe itp.) przeznaczone dla osób z wadą słuchu oraz zawieranie związków małżeńskich w ramach tej społeczności. Konsekwencją tworzenia społeczności osób z niepełnosprawnością narządu słuchu było również zbudowanie odrębnej kultury nazwanej kulturą Głuchych (*deaf culture*). Składają na nią m.in. odrębne zachowania i przekonania, sztuka i literatura, której przedmiotem są treści związane z ubytkiem słuchu, własne tradycje i historie, wartości, normy oraz instytucje działające na rzecz tej społeczności.

Środowisko osób z dysfunkcją narządu słuchu nie jest homogeniczne. W Polsce, podobnie jak na świecie, tylko część spośród około 100-tysięcznej grupy osób tworzy społeczność Głuchych. Przyczyną tego jest znaczne zróżnicowanie czynników, jakie wpływają na powstawanie wady słuchu oraz stanowią jej konsekwencje. Są to m.in.:

- 1) wiek, w jakim powstała utrata słuchu – rozróżnienie na głuchotę pre- i postlingwalną;
- 2) rodzaj i stopień ubytku słuchu – zakres, w jakim odbiór różnych częstotliwości dźwięków został uszkodzony;
- 3) protezowanie słuchowe – występowanie lub jego brak w przeszłości i długość jego trwania, obecne korzystanie z urządzeń wspomagających słyszenie przez osobę niesłyszącą;
- 4) umiejętność wykorzystywania posiadanych resztek słuchu – bodźce słuchowe, jakie osoba niesłysząca może zidentyfikować lub nie bez pomocy urządzeń wspomagających słyszenie;
- 5) czynniki środowiskowe okresu dzieciństwa – pochodzenie z rodzin słyszących lub niesłyszących, prowadzona rewalidacja dziecka głuchego;

- 6) czynniki środowiskowe wieku szkolnego – edukacja prowadzona w szkołach dla dzieci słyszących, słabosłyszących lub głuchych; mieszkanie z rodzicami lub w internacie; spędzanie czasu wolnego z rówieśnikami niesłyszącymi lub słyszącymi;
- 7) obecne warunki rodzinne – obecność słyszącego bądź niesłyszącego partnera/dzieci; utrzymywane kontakty z rodziną/przyjaciółmi słyszącymi lub niesłyszącymi;
- 8) podstawowy sposób porozumiewania się z otoczeniem – sposób werbalny lub pozawerbalny;
- 9) indywidualne cechy osobowości – poziom intelektualny, możliwości i motywacje do integracji z osobami słyszącymi (B. Szczepankowski, 1999).

W związku z tak dużą niejednorodnością środowiska osób z niesprawnym zmysłem słuchu rozróznilo pojęcia **głuchy** i **Głuchy**. Określenie „głuchy” (pisane małą literą) stanowi odniesienie do aspektu medycznego oraz określa osobę niebędącą członkiem społeczności Głuchych i nieidentyfikującą się z jej kulturą. Natomiast określenie „Głuchy” (pisane dużą literą, podobnie jak Kaszub czy Ślązak) to osoba przynależąca do tego środowiska oraz akceptująca jego odrębny język i kulturę, mająca wręcz poczucie dumy z odmienności, która odrzuca definiowanie siebie jako osoby niepełnosprawnej, a uważa się za członka mniejszości językowo-kulturowej.

U. Bartnikowska (2010) podaje wiele argumentów potwierdzających istnienie w środowisku ludzi Głuchych takiej mniejszości. Są to:

- 1) liczebność – osoby niesłyszące są w mniejszości w porównaniu z społeczeństwem osób słyszących;
- 2) odrębność fizyczna, psychiczna i kulturowa – wyznaczana przez stan słuchu, odrębność języka (migowego) i kultury tworzonej na jego podstawie;
- 3) intersubiektywna więź społeczna – występowanie silnych więzi łączących członków społeczności oraz trudności w pełnej integracji z ludźmi słyszącymi;
- 4) asymetria alokacji i uczestnictwa w życiu kulturalnym, społecznym oraz politycznym i/lub dostępu do władzy, bogactwa i prestiżu – doświadczane były one jeszcze przed powstaniem grup niesłyszących w wyniku utraty słuchu, którego efektem są trudności w kontaktowaniu się z osobami słyszącymi;

- 5) ograniczona autonomia grupy – uzależnienie od osób słyszących, które mają większe możliwości decydowania o całokształcie życia społecznego, politycznego i gospodarczego kraju;
- 6) interes mniejszości mobilizujący jej członków do aktywności na rzecz ochrony jej statusu – działania skupiające się na walce o prawa do: języka migowego, możliwości porozumiewania się w miejscach użyteczności publicznej w dostępnej im formie, kształcenia w tym języku oraz swobodnego rozwoju i propagowania kultury Głuchych;
- 7) członkostwo oparte na przypisaniu (uzależnionym od pochodzenia czy urodzenia), nie zaś na wyborze czy wstąpieniu – posiadanie głębokiego ubytku słuchu nie jest kryterium koniecznym do przynależności do społeczności Głuchych, ważna jest natomiast umiejętność posługiwania się językiem migowym, wspólne doświadczenia, poczucie wspólnoty z innymi Głuchymi itp.;
- 8) historyczno-symboliczny charakter – ogół wydarzeń historycznych nazywanych historią Głuchych, do których należą wydarzenia związane z walką Głuchych o swoje prawa oraz z uciskiem ze strony osób słyszących, a także specyficzne symbole przyjmowane i propagowane przez tę społeczność, takie jak znak motyla (U. Bartnikowska, 2010).

Funkcjonowanie społeczne i kulturowe osób z dysfunkcją narządu słuchu utożsamiających się z mniejszością językowo-kulturową można określić jako życie na pograniczu. Z jednej strony znajduje się mniejszość językowo-kulturowa umożliwiająca osobie niesłyszącej swobodną komunikację i wyrażanie swoich emocji w naturalnym i dostępnym zmysłowo języku, pozwalająca zaspokajać potrzeby przynależności grupowej czy akceptacji, zapewniająca wymianę przeżyć i nawiązywanie porozumienia z osobami mającymi podobne doświadczenia życiowe. Z drugiej zaś strony jest społeczność osób słyszących, którą można określić jako środowisko życia osób Głuchych, w którym jednak czują się oni obco. Sytuację tę trafnie przedstawia metafora opisującego osobę niesłyszącą jako cudzoziemca we własnym kraju (M. Świdziński, 2005).

Pogranicze kulturowe G/głusi – słyszący w znaczeniu terytorialnym nie występuje, ponieważ osoby głuche i słyszące zamieszkują ten sam fizyczny obszar. Gdyby stworzyć mapy tych terenów, można by zaobserwować, że nakładają się na siebie. Natomiast w topografii tej możemy mówić o istnieniu pewnych centrów kulturowych Głuchych, które znajdują się głównie w ośrodkach szkolno-wychowawczych dla

dzieci i młodzieży głuchej (skupiających wokół siebie również swoich absolwentów), w kołach terenowych Polskiego Związku Głuchych oraz innych stowarzyszeniach/instytucjach działających na rzecz niesłyszących i w diecezjalnych duszpasterstwach głuchych. Na pozostałych obszarach Głusi są raczej rozproszeni. W ciągu ostatnich kilkunastu lat takie centra powstawały i powstają również w rzeczywistości wirtualnej, gdzie dzięki nowoczesnym technologiom Głusi mogą znaleźć przestrzeń porozumienia, dialogu i wymiany myśli, przekraczając bariery czasu i miejsca.

W odniesieniu do funkcjonowania środowiska osób niesłyszących możemy za to mówić o pograniczu w sensie społecznym i kulturowym. Następuje na nim przenikanie się kultur w obu kierunkach. Przepływ w stronę od słyszących do głuchych przejawia się w takich działaniach, jak: aparatowanie, implantacja, terapia, kształtowanie prawidłowej mowy, rehabilitacja, rewalidacja, oraz wielu czynnościach będących przedmiotem zainteresowania takich obszarów wiedzy, jak surdopedagogika, surdopsychologia czy logopedia, które mają na celu przybliżenie osobom głuchym kultury słyszącej większości. Natomiast warto zastanowić się nad pytaniem: Z jakich aspektów kultury Głuchych mogą czerpać lub czerpią osoby słyszące? Społeczność Głuchych stanowi zbiorowość bardzo bogatą, mającą wiele do zaoferowania, choćby inne spojrzenie na świat czy specyficzne poczucie humoru. Warto przekroczyć granicę i poznać ich piękny świat ciszy, w którym mówi się rękami.

Edukacja międzykulturowa – między dwoma światami

Przyjmując za fakt, iż osoby Głuche tworzą własną społeczność i w jej ramach budują kulturę odrębną od kultury słyszącej większości, a jednocześnie funkcjonują z tą większością w ramach wspólnej przestrzeni fizycznej i społecznej, mamy do czynienia z sytuacją istnienia środowiska wielokulturowego. Dlatego bez względu na model kształcenia dzieci i młodzieży niesłyszącej (specjalny czy integracyjny) istotne zdaje się realizowanie w odniesieniu do tej sytuacji założeń i koncepcji edukacji międzykulturowej. Działania te koncentrować się mogą wokół czterech przykładowych obszarów:

- 1) poznanie i zrozumienie siebie, własnej kultury i własnego świata, polegające na przekazywaniu wiedzy o kulturze osób niesłyszących, ich historii i tradycjach, budowanie pozytywnego obrazu siebie, działania sprzyjające integracji wewnątrzgrupowej;
- 2) przewycięzanie tendencji do zamykania się w sferze własnych wartości i własnego kręgu kulturowego na rzecz otwarcia i zrozumienia innych oraz poszanowania różnic, osiągnane przez zwiększenie świadomości i wiedzy wśród osób słyszających na temat medycznych i społecznych konsekwencji ubytku słuchu, zapoznanie z podstawami komunikacji osób niesłyszących, zaniechanie działalności mającej na celu presję przystosowania się Głuchych do słyszającej większości oraz działalności polegającej na dominacji i przyjmowaniu postawy paternalizmu przez osoby słyszące. W odniesieniu do osób Głuchych zapobieganie tworzeniu kulturowych gett oraz promowanie postawy otwartości i dialogu;
- 3) wdrażanie do zauważania i poznawania Innego, kształtowanie umiejętności współdziałania i chronienie przed uproszczonym, zdeformowanym obrazem Innego, dokonywane przez obalanie stereotypów i mitów dotyczących osób niesłyszących i języka migowego;
- 4) inspirowanie do wymiany doświadczeń w zakresie realizacji edukacyjnych programów, działalności społecznej i instytucjonalnej, kształtowanie u uczniów słyszających i głuchych postaw tolerancji i otwartości, wyzbywania się uprzedzeń oraz podejmowanie interakcji i dialogu.

W ramach realizacji tych działań nieodzownym elementem jest komunikowanie międzykulturowe, podczas którego osoby będące nościcielami kultur wchodzą z sobą w kontakt, modyfikując w procesie interakcji zarówno własne konstrukty, jak i oczekiwania drugiej strony. Efektem takiej aktywności jest lepsze poznanie własnej kultury oraz gotowość do wzajemnej wymiany (J. Nikitorowicz, 2005). W komunikowaniu tym istotną przeszkodę stanowić może posługiwanie się różnymi językami: polskim fonicznym i polskim migowym. Osoby niesłyszące obowiązkowo uczą się języka polskiego przynajmniej w jego odmianie pisanej. Dlatego aby słyszący i głusi mogli nawiązywać właściwe relacje, ważne jest, żeby także strona słysząca znała podstawy języka migowego, a przynajmniej miała wiedzę na temat potrzeb komunikacyjnych osób głuchych. Zagadnienie języka migowego i nauka alfabetu palcowego

są coraz częściej tematem lekcji szkolnych w szkołach podstawowych i gimnazjach, a ukończenie kilkudziesięciogodzinnego szkolenia jest obligatoryjne na kierunkach medycznych w szkołach policealnych. Znajomość metod komunikowania się z osobami niesłyszącymi nie powinna być cedowana wyłącznie na tłumaczy i osoby zawodowo związane z tym środowiskiem, lecz przynajmniej w podstawowym zakresie powinna stać się udziałem każdej słyszącej osoby.

Podsumowanie

Środowisko osób Głuchych nie stanowi grupy osób z niepełnosprawnością, kalectwem czy deficytem, ale tworzy odmienną, unikatową kulturę i język. Osoby niesłyszące doskonale funkcjonują w przestrzeni miejskiej, mogą podejmować pracę i naukę, korzystać z urządzeń codziennego użytku bez potrzeby ich specjalnego dostosowywania. Odmienność od osób słyszących ujawnia się dopiero w momencie nawiązywania komunikacji. Lecz mimo pełnej sprawności w wielu dziedzinach życia człowieka osoby te nie są w pełni akceptowane społecznie, a ich integracja (również w szkołach) jest pozorna. Możliwość pełnego uczestnictwa osób głuchych w życiu społecznym upatruję przez wdrażanie założeń edukacji międzykulturowej, odnoszonej również do środowisk osób z niepełnosprawnością już od najwcześniejszych etapów edukacji instytucjonalnej.

Bibliografia

- Bartnikowska, U. (2010). Głuchota – mniejszość językowa, kulturowa, pogranicze..., czyli społeczny kontekst badania zjawisk związanych z uszkodzeniem słuchu. *Niepełnosprawność. Półrocznik Naukowy*, 4.
- Gregory, S., Hartley, G.M. (1991). *Constructing Deafness*. London – New York.
- Grzybowski, P. (2008). *Edukacja międzykulturowa – przewodnik. Pojęcia, literatura, adresy*. Kraków.
- Markowska, D. (1990). Teoretyczne podstawy edukacji międzykulturowej. *Kwartalnik Pedagogiczny*, 4.

- Niemiec, J. (1999). Wielokulturowość jako tendencja i projekcja edukacji. W: J. Nikitorowicz, M. Sobiecki (red.). *Edukacja międzykulturowa w wymiarze instytucjonalnym*. Białystok.
- Nikitorowicz, J. (1995). *Pogranicze, tożsamość, edukacja międzykulturowa*. Białystok.
- Nikitorowicz, J. (1999). Projektowanie edukacji międzykulturowej w perspektywie demokratyzacji i integracji europejskiej. W: J. Nikitorowicz, M. Sobiecki (red.). *Edukacja międzykulturowa w wymiarze instytucjonalnym*. Białystok.
- Nikitorowicz, J. (2002). Edukacja międzykulturowa wobec dylematów kształtowania tożsamości w społeczeństwach wielokulturowych. W: E. Malewska, B. Śliwerski (red.). *Pedagogika i edukacja wobec nowych wspólnot i różnic w jednoczącej się Europie*. Kraków.
- Nikitorowicz, J. (2005). *Kreowanie tożsamości dziecka. Wyzwania edukacji międzykulturowej*. Gdańsk.
- Rosół, A. (2007). Wielokulturowość jako wyzwanie dla Europy. W: K. Rędziniński, I. Wagner (red.). *Wielokulturowość w przestrzeni edukacyjnej*. Częstochowa.
- Stokoe, W.C., Casterline, D.C., Croneberg C.G. (1976). *Dictionary of American Sign Language on Linguistic Principles*. Silver Spring, MD.
- Szczepankowski, B. (1999). *Niestyszący – głusi – głuchoniemi. Wyrównywanie szans*. Warszawa.
- Szkudlarek, T. (2003). Pedagogika międzykulturowa. W: Z. Kwieciński, B. Śliwerski (red.). *Pedagogika*. T. 1. Warszawa.
- Świdziński, M. (2005). Języki migowe. W: T. Gałkowski, E. Szelaż, G. Jastrzębowska (red.). *Podstawy neurologopedii*. Opole.

Słowa kluczowe: społeczność Głuchych, język migowy, edukacja międzykulturowa, mniejszość językowo-kulturowa, niepełnosprawność narządu słuchu

Streszczenie

Celem artykułu jest przedstawienie społeczności osób z niepełnością narządu słuchu jako zbiorowości ludzi tworzących własną kulturę i jej charakterystyka. Przedstawione została etiologia powstania społeczności Głuchych oraz kryteria uznania jej za mniejszość językowo-kulturową. Przedstawiono pojęcia wielokulturowości i międzykulturowości oraz odniesiono założenia edukacji międzykulturowej do społecznych i kulturowych aspektów funkcjonowania osób głuchych w otoczeniu osób ze sprawnym zmysłem słuchu.

Key words: deaf community, intercultural education, language and cultural minority, hearing disability

Summary

The objective of the article is presentation of people with hearing disability as a community who create an own culture and its characteristic. The etiology of forming the deaf community has been presented, as well as criteria of recognizing it as a language and cultural minority. A presentation of terms such as multiculturalism, interculturalism and references of assumptions of international education to social and cultural aspects of deaf people's functioning in the environment of people with functional sense of hearing has been provided.